

«ΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ» ΤΟΥ ΓΚΡΑΜΣΙ. ΜΙΑ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ.

Του Γιάννη Βούλγαρη

1. Οι μεγάλοι στοχαστές, επειδή είναι μεγάλοι προσφέρονται σε επανααναγνώσεις. Ο Γκράμσι διαβάστηκε και ξαναδιαβάστηκε όχι μόνο γιατί ήταν μεγάλος στοχαστής, αλλά και λόγω της φύσης του έργου του. Μια αγωνιώδης αναζήτηση της πολιτικής, θεωρητικής και φιλοσοφικής επαναθεμελίωσης του μαρξισμού στην κατεύθυνση της «φιλοσοφίας της πράξης». Εννοώ τον αποσπασματικό και επώδυνο στοχασμό των Σημειώσεων, την άλλοτε δοκιμαστική, άλλοτε κρυπτογραφική διατύπωση των σκέψεων, στην προσπάθεια επεξεργασίας νέων εννοιών ενός έργου in progress. Σήμερα ξέρουμε ότι οι κρυπτογραφικές διατυπώσεις δεν ήταν μόνο προκάλυμμα για να ξεγελάσει τους ανθρωποφύλακες, αλλά ουσίας. Δεν αντικαθιστά όλο και μπιο συχνά τον όρο «ιστορικός υλισμός» με τον όρο «φιλοσοφία της πράξης» για να ονοματίσει τον μαρξισμό από το 1933 και ύστερα, για λόγους συνωμοτικούς. Αποδίδει μια ωρίμανση του στοχασμού του, σηματοδοτεί μια αλλαγή προσέγγισης. Σήμερα ξέρουμε εξάλλου, ότι η θεωρητική τροχιά των Τετραδίων είχε παράλληλο πολιτικό κόστος σε προσωπικό επίπεδο. Η διαφωνία του με τις εσωτερικές εξελίξεις του ΚΚΣΕ το 1926 και η διαφωνία του στη γραμμή του «σοσιαλφασισμού» που η Κομμουνιστική Διεθνής υιοθέτησε και επέβαλε στο ΙΚΚ, απομάκρυνε τους συντρόφους του μέσα στη φυλακή, επιδεινώνοντας την εγκλεισμό.

2. Ο Γκράμσι λοιπόν επειδή ήταν σημαντικός στοχαστής και επειδή παρήγαγε ένα ιδιότυπο έργο, ήταν επιδεκτικός σε παράλληλες και διαδοχικές αναγνώσεις. Οι «παράλληλες» δεν περιορίζονται στις ενδο-κομμουνιστικές «αναγνώσεις»: τον επίσημο Γκράμσι του ΙΚΚ, τον Γκράμσι των τροτσκιστών, τον Γκράμσι των μαοϊκών, τον Γκράμσι των «εργατικών συμβουλίων» και της κινηματικής εργατικής αυτονομίας, ή τον Γκράμσι της σοβιετικής ορθοδοξίας. «Παράλληλες» εννοώ τις αναγνώσεις από διαφορετικά ρεύματα σκέψης: φιλελεύθερης (π.χ. Norberto Bobbio), καθολικής (π.χ. A. Del Noce, G.

Nardone) ή ακόμα συντηρητικής – ακροδεξιάς (π.χ. A. Benoist), για να αναφέρουμε μερικές.

Εδώ θα ασχοληθώ όμως με τις διαδοχικές στον χρόνο «αναγνώσεις» του Γκράμσι. Θα επιλέξω από αυτές ενδεικτικά και θα υπενθυμίσω τελείως συνθηματικά, κάποιες που διατάσσονται στην καμπύλη εθνικό – ευρωπαϊκό – παγκόσμιο. Ή αλλιώς, μια αναδρομή από την οπτική της παγκοσμιοποίησης. Σκοπός μου δεν είναι να προτείνω ή να θυμίσω ερμηνείες των γνωστών γκραμισιανών εννοιών. Άλλωστε, η χαρτογράφηση της διάδοσης των «γκραμισιανών σπουδών» σε διάφορες περιοχές του κόσμου, μας έχει δείξει ότι βασικά επικεντρώνονται στις έννοιες: ηγεμονία, κοινωνία πολιτών, διανοούμενοι, μεταφρασσιμότητα των λόγων, και τις συναφείς έννοιες παθητική επανάσταση, φορντισμός και αμερικανισμός, υπάλληλες τάξεις. Αυτό που εδώ με ενδιαφέρει είναι να αναδείξω την ιστορική – πολιτική λειτουργία, την ιστορική – πολιτική στόχευση που είχε κάθε φορά η χρήση του γκραμισιανού εννοιολογικού οπλοστάσιου. Με άλλα λόγια, το ερώτημα στο οποίο προσπαθώ να απαντήσω είναι: σε ποιες πολιτικές – θεωρητικές συνθήκες και με ποιες στοχεύσεις κατέφευγαν, όσοι κατέφευγαν, στη γκραμισιανή σκέψη. Το ερώτημα και η οπτική είναι απολύτως νόμιμη γιατί πρόκειται για έργο στο οποίο η πρακτική και η θεωρία εξ αρχής συλλαμβάνονται ως διαλεκτική ενότητα. Υπό αυτό λοιπόν το πρίσμα ενδιαφέρει το πώς αναδιατάχθηκαν και πώς επανασυσχετίστηκαν οι βασικές γκραμισιανές έννοιες στην πορεία από το εθνικό στο ευρωπαϊκό και το παγκόσμιο.

3. Δεν υπάρχει ασφαλώς πιο ισχυρή «ανάγνωση» ενός έργου από την επιλογή και τη συστηματοποίηση των Σημειώσεων ενός συγγραφέα από τον επιμελητή. Η θεματική έκδοση των Τετραδίων (1948-1951) με την επιμέλεια του Φελίτσε Πλατόνε και υπό την ουσιαστική καθοδήγηση του ιστορικού γενικού γραμματέα του ΙΚΚ Παλμίρο Τολιάττι, αποτελεί λοιπόν την αρχική και πιο σημαντική «ανάγνωση». Σήμερα ξέρουμε λεπτομερώς πλέον τους λαβυρίνθους του πολέμου και της Διεθνούς που διέσχισαν τα Τετράδια μέχρι

να εκδοθούν.¹ Επίσης, έχει σχηματιστεί ολόκληρη βιβλιογραφία για τη σχέση Γκράμσι – Τολιάττι. Αρχικά είχε αντιμετωπιστεί ως σχέση ταύτισης, κατά το Μάρξ & Ενγκελς, για να φτάσει στο άλλο άκρο, στις τελευταίες δύο – τρεις δεκαετίες όταν έγινε μια συστηματική προσπάθεια «απονομιμοποίησης» της κομμουνιστικής παράδοσης στην Ιταλία. Ο σταλινικός δήμιος Τολιάττι απομόνωσε, στρέβλωσε, κλπ, τον φυλακισμένο και ανήμπορο Γκράμσι. Οι τελευταίες εργασίες για τον Τολιάττι αποκαθιστούν τη σχέση των δύο κομμουνιστών ηγετών, σχέση που γνώρισε στιγμές απόκλισης (γράμμα του 1926 κατά της σταλινικής πλειοψηφίας) αλλά που στρατηγικά και πνευματικά κινήθηκε στους ίδιους άξονες. Σε κάθε περίπτωση, η πρώτη έκδοση των «Τετραδίων», η λεγόμενη «θεματική», διαδόθηκε στον κόσμο. Αυτή γνωρίζουμε στα ελληνικά.²

Η θεματική έκδοση των Τετραδίων και η κυρίαρχη ερμηνευτική οπτική που δόθηκε από τον ίδιο τον Τολιάττι και του διανοούμενου του ΙΚΚ αποσκοπούσε στην «εθνικοποίηση» του ΚΚ και της στρατηγικής του. Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε κατευθυντήρια γραμμή αυτής της ανάγνωσης τη διάσημη σημείωση του Γκράμσι *«[μ]ια τάξη διεθνιστικού χαρακτήρα στο μέτρο που καθοδηγεί κοινωνικά στρώματα στενά εθνικά (διανοούμενοι), συχνά μάλιστα ούτε καν εθνικά, αλλά τοπικά και κοινοτικά (αγρότες), πρέπει να «εθνικοποιηθεί» [...] η προοπτική όμως παραμένει διεθνής»* (Τετράδιο 14, Σημειώσεις για τον Μακεβέλι). Διακρίνουμε εξάλλου καθαρά δύο περιόδους όπου το αίτημα έχει διαφορετικό περιεχόμενο λόγω των διαφορετικών ιστορικών συνθηκών του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Πριν και μετά το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, πριν και μετά τον Στάλιν. Δεν είναι ο χώρος να ανατρέξουμε στην ιστορία και την ιδιαιτερότητα του ΙΚΚ. Θυμίζω μόνο ότι το

¹ G. Vacca, Togliatti editore delle lettere e dei Quaderni, στο G. Vacca, *Appuntamenti con Gramsci*, Carocci, Roma 1999.

² Η θεματική έκδοση δεν αναδεικνύει όλο το μέγεθος της ετεροδοξίας του Γκράμσι ως προς τον καθιερωμένο Μαρξισμό - Λενινισμό και την πολιτική της Διεθνούς όχι μόνο της εποχής του σοσιαλφασισμού, αλλά συνολικότερα. Πάντως δεν έγιναν παρά ελάχιστες επεμβάσεις προκειμένου να μην «σκοπιάσει» στις ανοχές του σταλινισμού και του ζιτανοφισμού που ήταν τότε στο «φόρτε» τους καθώς η πρώτη έκδοση έγινε στα χειρότερα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Η θεματική έκδοση όπως θα σημειώσει αργότερα ο επιμελητής της χρονολογικής V. Gerratana, ήταν μία από τις λογικές επιλογές που θα μπορούσε να είχε κάνει και ο ίδιος ο συγγραφέας. Η θεματική έκδοση δεν κρύβει δηλαδή κάποια «λογοκριτική» πρόθεση ή παρέμβαση των επιμελητών, αλλά συγκροτήθηκε προφανώς με κριτήριο να κάνει αναγνώσιμες τις Σημειώσεις από το πλατύτερο κοινό οργανώνοντας τες σε πέντε τόμους.

μικρό παράνομο κόμμα επί φασισμού, βγήκε από την αντίσταση κραταιό και μαζικό. Η στρατηγική πρωτοτυπία και ετεροδοξία έχει γεννηθεί από τις ιδιαιτερότητες της Ιταλίας και την εμπειρία του φασισμού ως καθεστώτος που διεκπεραίωσε τη μετάβαση από τον φιλελεύθερο στον οργανωμένο καπιταλισμό οργανώνοντας τις μάζες «από τα πάνω». Τα κλειδιά της τολιαττικής στρατηγικής, πέρα από τον άρρητο «ιστορικό συμβιβασμό» με την ΧΔ που επιβαλλόταν από τις γεωπολιτικές συνθήκες της Γιάλας, ήταν «το κόμμα νέου τύπου» και η «δημοκρατία νέου τύπου». Ένα κόμμα όχι επαγγελματιών επαναστατών, αλλά μαζική έκφραση του νέου δυνάμει ηγεμονικού συνασπισμού της εργατικής τάξης, το οποίο ακριβώς έπρεπε, να διεισδύσει σε όλες τις πτυχές των εθνικών συνθηκών, να παραγάγει μια νέα σχέση διανοουμένων – μαζών, να επεξεργαστεί μια νέα ανάγνωση της εθνικής κουλτούρας και ιστορίας. Η έκδοση των Τετραδίων αποτέλεσε οργανικό στοιχείο αυτής της στρατηγικής. Ήταν κρίκος μιας δυνάμει ηγεμονίας. Η ίδια η οργάνωση της έκδοσης υπάκουε σε αυτή τη στρατηγική ανάγνωση, αν μας επιτρέπεται ο όρος. Ο Γκράμσι ως αντι-Κρότσε, διαλέγεται και υπερβαίνει από τη σκοπιά του ιστορικού υλισμού, την υψηλότερη έκφραση της ιταλικής ιδεαλιστικής κουλτούρας. Ο Γκράμσι ως συνέχεια και κορύφωση της προοδευτικής δημοκρατικής ιταλικής διάνοησης από το Ριζορτζιμεντο και τον αντιφασισμό ως την αντίσταση. Και παράλληλα, ο Γκράμσι ως λενινιστής που θεωρητικοποιεί την ηγεμονία στις εθνικές και σύγχρονες συνθήκες, προσφέροντας πολύτιμους θεωρητικούς άξονες για την πολιτική και το κόμμα. Τελευταίο αλλά ίσως και σημαντικότερο, ο Γκράμσι ως θεμελιωτής της διεκδικούμενης ιδιαιτερότητας του ΙΚΚ στο πλαίσιο του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, στα στενότερα έστω περιθώρια που άφηγε ο σταλινισμός στα πρώτα σκοτεινά χρόνια του Ψυχρού Πολέμου.

4. Βασικές γραμμές αυτής της ανάλυσης θα συνεχιστούν και μετά το 1956. Προέχουν όμως οι τομές. Μερικές θα πραγματοποιηθούν από τον ίδιο τον Τολιάττι ως τις παραμονές του θανάτου του τον Αύγουστο του 1964. Οι τομές συναρτώνται με τρία κεφαλαιώδη ζητήματα: την επαναδιατύπωση της «επικαιρότητας του σοσιαλισμού» στη Δύση - την αναγκαιότητα των «εθνικών δρόμων στο σοσιαλισμό» που προϋποθέτουν ανοιχτά πλέον μια διαφορετική

πολιτικο-θεωρητική θεμελίωση από εκείνη του μπολσεβικισμού και του σοβιετικού κομμουνισμού – την επίγνωση της ριζικής κρίσης του ενιαίου διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος που εκδηλώνεται ήδη από τις αρχές του '60, με προεξάρχουσα τη σύγκρουση της Σοβιετικής Ένωσης με την Κίνα. Στη δεκαετία όμως του '70, οι τομές θα γίνουν ρήγματα. Ο δυτικός μαρξισμός και η πλειοψηφία των δυτικών ΚΚ διεκδικούν την ανεξάρτητη πολιτικο – θεωρητική υπόστασή τους ξεκόβοντας από τη σοβιετική παράδοση και «πατρωνία». Το έργο του Γκράμσι θα αποτελέσει βασική θεωρητική αναφορά της ιστορικής αυτής διαδικασίας, θα επιστρατευτεί σε αυτή τη νέα στόχευση. Πρόκειται για μια διττή κίνηση. Πρώτον, επικυρώνεται χωρίς πλέον αναστολές ο ιταλικός δρόμος στον σοσιαλισμό στο πλαίσιο της επιβεβαίωσης των εθνικών δρόμων εν γένει. Ταυτόχρονα, αναδύεται μέσω αυτών, μια νέα ιστορική διεθνική υποκειμενικότητα που υπήρχε μεν, αλλά που αδύναμα ή αισχυντηλά αυτοαναγνωριζόταν ως τέτοια (ή καταγγελλόταν από τον σοβιετικό κομμουνισμό). Ο δυτικός μαρξισμός και η ευρωπαϊκή Αριστερά. Στο πλαίσιο του ανασυντάχθηκαν και αναξιοδοτήθηκαν οι μεμονωμένες πηγές: από τον Λούκατς, τον Κορς και τον Ερνστ, στην κριτική θεωρία της Φρανκφούρτης, τον γαλλικό στρουκτουραλισμό, και τις βρετανικές πολιτισμικές σπουδές. Η «διεθνοποίηση» του ιταλικού κομμουνισμού που έφτασε στη μέγιστη ακτινοβολία στα μέσα της δεκαετίας '70 και η διεθνοποίηση του Γκράμσι (κυρίως ο «εξευρωπαϊσμός» του Γκράμσι), αποτέλεσαν βασικούς αγωγούς της νέας αυτοσυνείδησης. Θα πρέπει να προσθέσουμε ασφαλώς, μάλλον παρά τη θέλησή τους, τα κινήματα του '60 και τη διεθνοποίηση που επέφεραν, αντλώντας έμπνευση από άλλες πηγές του δυτικού μαρξισμού (όπως ο Μαρκούζε και η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης). Με την εκ των υστέρων γνώση, θεωρώ ότι αυτές οι πολιτικές – πνευματικές εξελίξεις και υποκειμενικότητες, αποτέλεσαν μία από τις ουσιαστικές πηγές της ευρωπαϊκής αυτοσυνείδησης που συνέρρευσαν στο σχέδιο της Ενιαίας Ευρώπης. Και αντιστρόφως, η κρίση και η μειωμένη επιρροή αυτής της υποκειμενικότητας, επέδρασαν στην κάμψη του ευρωπαϊσμού κατά τα τελευταία χρόνια.

Σε κάθε περίπτωση, στη δεκαετία του '70 το έργο του Γκράμσι κέρδισε τη μέγιστη προσοχή. Συνέβαλε σε αυτό και η νέα χρονολογική έκδοση των

Τετραδίων, η λεγόμενη κριτική έκδοση, την οποία επιμελήθηκε ο σημαντικός ιταλός ιστορικός Βαλεντίνο Τζερατάνα. Ο Τζερατάνα συμπλήρωσε την έκδοση με ένα τεράστιο υποστηρικτικό υλικό, γεγονός που έδωσε την ευκαιρία νέου κύκλου μελέτης του έργου. Το ενδιαφέρον σε αυτή τη φάση εστιάστηκε στον Γκράμσι θεμελιωτή της διαφορετικότητας της Δύσης έναντι της Ανατολής, όχι μόνο από την άποψη της σοσιαλιστικής στρατηγικής, αλλά της πολιτικής θεωρίας καθαυτής. Στο επίκεντρο ήρθαν οι «Σημειώσεις στον Μακιαβέλι» και όλο το εννοιολογικό πλέγμα της ηγεμονίας ως κλειδιού της θεωρίας του Κράτους. Δηλαδή το πρόβλημα της εξουσίας στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό, καθώς το ιταλικό και το γαλλικό ΚΚ, είχαν πλησιάσει στον προθάλαμο. Έτσι, το θεωρητικό ενδιαφέρον εστιάστηκε στις αλληλένδετες έννοιες κράτος – ηγεμονία – κοινωνία πολιτών - «πόλεμος θέσεων» – δημοκρατικός μετασχηματισμός – σχέση διανοουμένων & μαζών, σχέση κυβερνώντων & κυβερνωμένων - το κόμμα ως «συλλογικός διανοούμενος» που παράγει ηγεμονία χωρίς να ταυτίζεται με το κράτος - ο «ιστορικός συνασπισμός» που αντικαθιστά βαθμιαία στα «Τετράδια» το μοιραίο από ιστοριοθεωρητική άποψη μαρξιστικό δίπολο δομή και εποικοδόμημα. Μιλάμε για την περίοδο του ευρωκομμουνισμού και την ανάγνωση του Γκράμσι ως θεωρητικού του. Αυτόν γνωρίσαμε στην Ελλάδα και γι' αυτό δεν χρειάζεται να επιμείνουμε ιδιαίτερα. Στην Ιταλία έκανε δυναμικό παρόν μια νέα γενιά γκραμσιανών διανοουμένων, όπως οι F. De Felice, G. Vacca, B. De Giovanni, L. Paggi, οι οποίοι «συνομιλούν» σταθερά με γκραμσιανούς άλλων χωρών, όπως ο J. Texier, ο H. Portelli και κυρίως η Ch. Buci- Glucksmann από τη Γαλλία, ή ο E. Laclau, η Shantal Mouffe, ο D. Sassoon, η Anne Showstack από τη Βρετανία. Οι αναφορές είναι ενδεικτικές και θυμίζουν μερικά ονόματα που έγιναν γνωστά ως την Ελλάδα. Παράλληλα ο Γκράμσι γονιμοποιούσε άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις. Αξίζει να υπενθυμίσουμε τη μάλλον «επεισοδιακή» και αντιφατική συνάντηση με τον γαλλικό στρουκτουραλισμό του Αλτουσέρ και του Πουλαντζά, το έργο των οποίων συνέβαλε εντούτοις στη δημοφιλία του Γκράμσι. Όπως επίσης και την επιρροή που άσκησε ο Γκράμσι στην Βρετανία μέσω των «πολιτισμικών σπουδών» και του έργου διανοουμένων όπως ο R. Williams, E.P. Thompson, R. Hoggart, St. Hall. Θα πρέπει εδώ να προσθέσουμε και τον Έρικ Χομπσμπάουμ, ο οποίος λόγω της σταθερής

παρουσίας στην Ιταλία και της σέσης του με το ΙΚΚ λειτουργούσε ως ζωντανή πολιτισμική γέφυρα μεταξύ των δύο χωρών.

Την ίδια περίοδο, ο Γκράμσι άσκησε ιδιαίτερη επιρροή σε διανοούμενους κύκλους της Λατινικής Αμερικής. Ήταν μια κρίσιμη εποχή που η αριστερά της περιοχής είχε γνωρίσει δύο ιστορικές και στρατηγικά αντιδιαμετρικές ήττες: στη Χιλή με την ανατροπή του δημοκρατικού δρόμου του Αλιέντε και σε μια σειρά χώρες με τις αποτυχίες του «κουβανέζικου δρόμου» και του γκεβαρισμού. Η επάνοδος των αυταρχικών καθεστώτων, οι διωγμοί και οι εξορίες, έφεραν στην επιφάνεια τη σημασία της Δημοκρατίας και την αλληλένδετη σχέση της με τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στις ειδικές συνθήκες της Λατινικής Αμερικής. Σε αυτή την αναζήτηση κλήθηκε να συμβάλει η γκραμισιανή θεώρηση. Στόχος ήταν η αποτίναξη του παραδοσιακού κομμουνιστικού δογματισμού, η πάλη για την ηγεμονία στο πεδίο της δημοκρατίας ώστε να ανακοπεί η ιστορική κατάρα των αλληπάλληλων δικτατοριών, ο θεωρητικός – πρακτικός προβληματισμός για τις δυνατότητες συνάντησης των διανοουμένων με τις μάζες με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που επέβαλε η κυριαρχία του λατινοαμερικανικού εθνικολαϊσμού τύπου Περόν.

5. Έκτοτε οι εποχές έχουν αλλάξει, μαζί και η πολιτική. Στο προσκήνιο έχουν έλθει η παγκοσμιοποίηση, ο μεταφορντικός ψηφιακός μετασχηματισμός του καπιταλισμού, η αλλαγή των παγκόσμιων συσχετισμών με τον πρωταγωνιστικό ρόλο εξωδυτικών χωρών. Και από την άλλη, η Αριστερά όλων των ειδών, έχει δοκιμάσει μια ήττα – υποχώρηση ιστορικών διαστάσεων. Εντούτοις, ο Γκράμσι συνεχίζει το ταξίδι του στον Κόσμο. Συνεχίζει να μεταφράζεται, φτάνοντας πλέον τις 33 γλώσσες πέρα από τα ιταλικά, ενώ η πρόσφατη διάδοσή του σε πνευματικούς κύκλους αραβικούς και ισλαμικούς (Πακιστάν, Ινδονησία) προσθέτει καινούργιες γλώσσες. Η σχετική με το έργο του βιβλιογραφία που παράγεται κατ' έτος, προέρχεται κατά το ήμισυ από εκτός της Ιταλίας πηγές. Κοντολογίς, είναι πλέον ένας κλασικός. Εκτός από την πολιτική επιστήμη και θεωρία, το εννοιολογικό του οπλοστάσιο εμφανίζεται σε πολλά και διαφορετικά επιστημονικά πεδία.

Η διάχυση του γκραμισιανού έργου σε διαφορετικά πολιτικά – πολιτισμικά περιβάλλοντα οφείλεται σε κοινά προβλήματα που δημιούργησαν οι ιστορικές μεταβολές. Πνευματικοί – πολιτικοί κύκλοι εξωδυτικών χωρών αναζητούν εργαλεία και υποδείξεις για την εθνική στρατηγική της χώρας τους στη «νέα παγκόσμια τάξη» μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου και την κατάρρευση του σοβιετικού κομμουνισμού. Το κενό που άφησε ο τριτοκοσμικός φιλοσοβιετικός αντιμπεριαλισμός θέτει ζητήματα ανασύνταξης της εθνικής κουλτούρας, της σχέσης διανοουμένων – μαζών, ζητήματα στα οποία δεν απαντούν οι φόρμουλες του μαρξισμού - λενινισμού ή του αραβικού σοσιαλισμού. Στο ίδιο πλαίσιο θα πρέπει να τοποθετήσουμε και το όποιο ενδιαφέρον παρουσιάζεται στις μεγάλες «πατρίδες» του κομμουνισμού του 20ου αιώνα, καθώς έχει ήδη αναγγελθεί η μετάφραση των Τετραδίων στα ρωσικά και εκδόθηκε ήδη στα κινεζικά το σύνολο των Γραμμάτων από τη φυλακή.³ Όμως, η πρόσφατη διάδοση δεν αναπαράγει απλώς σε άλλα γεωγραφικά – πολιτισμικά πλαίσια, το ενδιαφέρον για τον Γκράμσι ως θεωρητικού του «εθνικο-λαϊκού στοιχείου» και του εθνοκρατικού ρόλου των διανοουμένων. Ακόμα και αν ξεκινά από αυτό, συναντά στις νέες συνθήκες τους προβληματισμούς για την παγκοσμιοποίηση, τα χαρακτηριστικά και την πολιτική δράση στο πλαίσιό της.

Ο φωτισμός των Τετραδίων υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης δεν είναι κάποια παρακινδυνευμένη ή εκβιαστική «ανάγνωση». Πρόκειται για τον στοχασμό ενός μαρξιστή διεθνιστή, ο οποίος θεωρεί ως βασική αιτία της κρίσης του μεσοπολέμου την *«αντίθεση μεταξύ του κοσμοπολιτισμού της οικονομίας και του εθνικισμού της πολιτικής»*. Σε αυτή τη βάση θεωρεί ότι έχει εκδηλωθεί μια οργανική κρίση του μοντέρνου κράτους, την οποία δεν διστάζει να παραλληλίσει με την πνευματική – πολιτική κρίση που σημάδεψε την έξοδο από τον Μεσαίωνα και από τη «χριστιανική Ευρώπη». Κοντολογίς, αλλαγή ιστορικής εποχής. Με αυτή τη βαρύτητα, αναλύει έναν αιώνα ιστορίας και πολιτικής, εξετάζοντας την εμφάνιση της μαζικής πολιτικής και των μαζικών κομμάτων (πέραςμα από τον «πόλεμο κινήσεων» στον «πόλεμο θέσεων»), αναγνωρίζει τη γνωσεολογική και πολιτική τομή που επέφερε ο μαρξισμός και

³ Vacca G., Schirru G. (a cura di), Studi gramsciani nel mondo 2000-2005, Mulino, Bologna 2007

η Οκτωβριανή επανάσταση, αλλά κρατά όλο και μεγαλύτερες αποστάσεις από τη σταλινική εξέλιξη θεωρώντας-την μορφή κράτους που παραμένει στο οικονομικό – συντεχνιακό επίπεδο χωρίς να έχει ικανότητα ηγεμονίας. Αντιθέτως διαβλέπει την ηγεμονική δυναμική των ΗΠΑ, του αμερικανισμού – φορντισμού, ως κέντρου πλέον της διεθνοποίησης νέων κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων και πολιτισμικών μετασχηματισμών. Μια αυθεντική «παθητική επανάσταση», δηλαδή μια ηγεμονική διεύθυνση των νέων συνθηκών του οργανωμένου καπιταλισμού («*πέρασμα από τον οικονομικό ατομισμό στην προγραμματισμένη οικονομία*») από την αμερικανική κυρίαρχη καπιταλιστική τάξη, η οποία θα επιβληθεί με τον έναν ή άλλο τρόπο στην Ευρώπη. Μέσα σε αυτή την ιστορικο-πολιτική ανάλυση του παγκόσμιου πλαισίου, ο Γκράμσι τοποθέτησε τις εθνικές εξελίξεις, καθιερώνοντας μια προσέγγιση εστιασμένη συνεχώς στη διαλεκτική εθνικού – υπερεθνικού, εθνικού – παγκόσμιου, και παράλληλα συνδέοντας συνεχώς την ανάλυση των διαδικασιών με την πολιτική στρατηγική.

Κατά τούτο συνεχίζει να προσφέρει μία μέθοδο και μια αναλυτική προσέγγιση της σχέσης εθνικού – παγκόσμιου που μπορούν να φανούν χρήσιμες προκειμένου να προσανατολιστούμε στο πέλαγος πλέον της περί την παγκοσμιοποίηση φιλολογίας. Αν θέλαμε να βάλουμε ένα γκραμισιανό «μότο» κάτω από τον τίτλο παγκοσμιοποίηση, θα μπορούσαμε να διαλέξουμε: αξεδιάλυτη σύνδεση της ανάλυσης των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης με την πολιτική στρατηγική. Και ταυτόχρονα, η σχεδόν αυτονόητη για όσους έχουν επαφή με το γκραμισιανό έργο συνθήκη: τα εναλλακτικά ηγεμονικά σχέδια για να είναι άξια του ονόματός τους, διαμορφώνονται ως απάντηση στις πιο προωθημένες και δυναμικές εκδηλώσεις της ηγεμονίας των κυρίαρχων τάξεων. Αποδέχονται δηλαδή το πεδίο, αντιπροτείνοντας την εναλλακτική ηγεμονία. Ο αμερικανισμός και όχι η ΕΣΣΔ ήταν για τον Γκράμσι η πραγματική ηγεμονική πρόκληση.

Θα επιχειρήσω ωστόσο άλλο ένα βήμα, επισημαίνοντας σχεδόν αξιωματικά, ορισμένα κρίσιμα σημεία για την ανάλυση των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης τα οποία πιστεύω ότι θυμίζουν ανάλογες μεθοδολογικές επιλογές του Γκράμσι.

(α) Η σχέση παγκοσμιοποίησης – εθνικού κράτους δεν είναι «μηδενικού αθροίσματος». Η παγκοσμιοποίηση μετασχηματίζει το Κράτος, ενισχύοντας κάποιες πλευρές του και αδυνατίζοντας άλλες. Ο Γκράμσι αντιμετωπίζει το εθνικό κράτος ως πεδίο στο οποίο δομούνται πρόσκαιρα και ασταθώς, σχέσεις ισχύος εθνικού και παγκόσμιου χαρακτήρα, «συνδυασμοί εθνικού – παγκόσμιου» κατά τις λέξεις του. Κατά τη γνώμη μου, η ιστορική κοινωνιολογία, με την επίγνωση ότι «οι κοινωνίες είναι πιο μπερδεμένες από τις θεωρίες μας γι' αυτές», σωστά επιχειρεί σήμερα να θεωρητικοποιήσει τις σχέσεις αυτές με έννοιες που θέλουν να αποδώσουν τη χαλαρότητα των συνδυασμών και την εξάρτησή τους από τις συγκεκριμένες κάθε φορά ιστορικές συνθήκες. Ως παραδείγματα θα έφερνα το κοινωνικό – χωρικό και οργανωτικό μοντέλο των πηγών της κοινωνικής ισχύος οικονομικού, πολιτικού, στρατιωτικού και ιδεολογικού χαρακτήρα του Michael Mann, στον οποίον ανήκει και η προηγούμενη φράση⁴ ή την έννοια της συσκευασίας επικράτειας, εξουσίας και δικαιωμάτων που προτείνει η Saskia Sassen στο πρόσφατο ομότιτλο βιβλίο της.⁵

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που θεωρούμε ακόμα εθνικό, έχει μεταβάλλει τη λειτουργία του υπό την επίδραση της παγκοσμιοποίησης. Μάς το είχε πει ο Γκράμσι, μας το λέει η Sassen ως εξής: «Ο ιστορικών διαστάσεων μετασχηματισμός που ονομάζουμε παγκοσμιοποίηση λαμβάνει χώρα εντός του εθνικού σε μεγαλύτερη έκταση από αυτήν που συνήθως αναγνωρίζουμε. Στο (εθνικό) επίπεδο συγκροτούνται οι πιο σύνθετες έννοιες του παγκόσμιου, και το εθνικό είναι συχνά ένας από τους κομβικούς παράγοντες που καθιστούν εφικτή και ενεργή την παγκόσμια διάσταση. (...) Οι μετασχηματισμοί αυτοί αποεθνικοποιούν ό,τι είχε συγκροτηθεί ως εθνικό, χωρίς όμως να καθιστούν πάντα εμφανή τη μεταβολή (...) Τέτοιοι μετασχηματισμοί πρέπει συχνά να αποκωδικοποιηθούν για να γίνουν εμφανείς».⁶ Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε σχεδόν χωρίς εννοιολογικό άλμα με την κλασική σημείωση του Γκράμσι, ο οποίος θεωρώντας αυτονόητο ότι η προοπτική του ηγεμονικού

⁴ Man M., *The Sources of Social Power*, Cambridge University Press 1986, p.4

⁵ Sassen Saskia, *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*, Princeton University Press 2006.

⁶ Ο.π.π., σ.1.

σχεδίου των υπάλληλων τάξεων είναι διεθνοιστική / οικουμενική, σημειώνει ότι ο προοδευτικός χαρακτήρας της πολιτικής δράσης εξαρτάται από «*την ικανότητα να διακρίνει το «διεθνές» και «ενοποιητικό» στοιχείο που ενυπάρχει στην εθνική και τοπικιστική πραγματικότητα»* (Τετράδιο 13, Σημειώσεις για τον Μακιαβέλι). Το ηγεμονικό σχέδιο συνίσταται επομένως στην επανεπεξεργασία της εθνικής – τοπικής διάστασης υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποιητικής / διεθνοιστικής προοπτικής. Αυτή η επανεπεξεργασία συνιστά το πεδίο στο οποίο συναντώνται στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, οι διανοούμενοι με τα πολιτικά – κοινωνικά υποκείμενα που αναγνωρίζονται στη διεθνοιστική / οικουμενική προοπτική (Ρόλος των διανοουμένων στο Ριζορτισμέντο).

(β) Για τους πιο πάνω λόγους, από την οπτική της προοδευτικής στρατηγικής, η παγκοσμιοποίηση δεν μπορεί να αναλυθεί σαν απλή γεωγραφική επέκταση / αναβάθμιση του χώρου της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η ταξική δομή του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού δεν μπορεί να αναλυθεί κατ' αναλογία με εκείνη του εθνικού καπιταλισμού. Τέτοιες αναγνώσεις είτε καθιστούν τελείως απόμακρα ως προς την πολιτική πράξη τα κέντρα ουσιαστικής ισχύος και επομένως καταλήγουν σε εθνικές στρατηγικές απλής προσαρμογής, είτε προκρίνουν την απλοϊκή «κινηματική λογική» που είναι ανίκανη να παραγάγει ηγεμονία (χρειάζεται να υπενθυμίσουμε τη διάκριση που κάνει ο Γκράμσι μεταξύ των «οργανικών πολιτικών – κοινωνικών υποκειμένων» με ιστορική βαρύτητα από τη μια, και των εμπειρικών συγκυριακών υποκειμένων ή κινημάτων από την άλλη). Οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης, τα δίκτυα του παγκόσμιου καπιταλισμού, ακόμα και στις πιο ολοκληρωμένες εκφάνσεις του όπως το χρηματιστηριακό κεφάλαιο, σε κάποια σημεία γειώνονται και εμπεδώνονται σε εθνικούς ή κοινωνικούς χώρους στους οποίους τα εθνικά – τοπικά υποκείμενα ενός δυνάμει αντιηγεμονικού σχεδίου έχουν πρόσβαση.⁷ Με αυτή την έννοια οι εθνικές και οι τοπικές πολιτικές – κοινωνικές δυνάμεις έχουν γέφυρες και άμεσες συνδέσεις με την παγκοσμιοποιητική διαδικασία. Επομένως, κρατώντας σταθερό το γεγονός ότι τα (αντι)ηγεμονικά σχέδια δομούνται με βάση τη σχέση εθνικού – υπερεθνικού και ότι η βασική κατεύθυνση παραμένει ακόμα από το εθνικό/ τοπικό στο υπερεθνικό, είναι

---

⁷ ό.π.π.

εξίσου σαφές ότι αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία η συγκρότηση πολιτικών – κοινωνικών υποκειμένων στους κρίκους της αλυσίδας από το τοπικό στο υπερεθνικό. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τον χώρο εκείνο όπου κρίκοι της αλυσίδας έχουν μια προφανή θεσμική «υλικότητα» και γι' αυτό αποτελεί «εργαστήριο» ανάλυσης.

6. Αν τα προηγούμενα είναι σημεία εκκίνησης για την αναλυτική προσέγγιση των σχέσεων εθνικού – τοπικού – παγκόσμιου, πώς συνδέονται με τις στρατηγικές δράσης, και μάλιστα με στρατηγικές που έχουν τη φιλοδοξία ηγεμονίας από προοδευτική σκοπιά; Για ποια και ποιανού ηγεμονία μιλάμε σε συνθήκες όπου δεν υπάρχει πλέον το ιστορικό υποκείμενο της καθολικής απελευθέρωσης που λεγόταν εργατικό κίνημα; Όταν επιπλέον δεν είναι νοητή ούτε αποδεκτή μια γενική θεωρία, αναλυτική και πολιτική ταυτόχρονα, όπως θεωρήθηκε ο μαρξισμός (ή ο Μ-Λ); Όταν δεν υπάρχει ο «μοντέρνος Πρίγκιπας», το κόμμα που ενσαρκώνει την ηγεμονία ως κάτοχος της γενικής θεωρίας και εκφραστής του ιστορικού κοινωνικού υποκειμένου;

Και πάλι οδοδείκτες μόνο μπορούμε να τοποθετήσουμε. Αλλά τουλάχιστον ξέρουμε το πολιτικό πεδίο. Από τη στιγμή που ο παγκόσμιος ψηφιακός καπιταλισμός έχει ενοποιήσει υπό ορισμένους όρους τον Κόσμο, η εναλλακτική πολιτική στρατηγική έχει ως επίκεντρο τη δημοκρατική διεύθυνση της παγκοσμιοποίησης. Επίκεντρο όχι μόνο πολιτικό, αλλά και θεωρητικό καθώς υπονοεί ότι ο προοδευτικός λόγος που διαμορφώθηκε στη βάση των διακυβευμάτων της Νεωτερικότητας (διαφωτισμός, γαλλική επανάσταση, μαρξισμός) συνεχίζει να διατηρεί την ισχύ του και να συνδιαμορφώνει το πολιτικό φάσμα της σημερινής αναστοχαστικής Νεωτερικότητας. Το ερώτημα είναι: πώς τα εμπειρικά κοινωνικά – πολιτικά υποκείμενα ή κινήματα που γεννώνται από τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης, μπορούν να συσταθούν σε πολιτικά υποκείμενα και να αρθούν στον πολιτικό ορίζοντα που φωτίζει ο γενικός στόχος της δημοκρατικής διεύθυνσης της παγκοσμιοποίησης. (Πολιτικά δεν σημαίνει μόνο κομματικά. Βρισκόμαστε σε ένα θεωρητικό πεδίο όπου η πολιτική περιλαμβάνει αλλά δεν ταυτίζεται με το κράτος – έθνος). Το ερώτημα μπορεί

να τεθεί και αλλιώς: με τι είδους κριτική γνώση πρέπει να μπολιαστούν τα εμπειρικά υποκείμενα του άμεσου ανταγωνισμού ώστε να συσταθούν σε πολιτικά υποκείμενα στον ορίζοντα της παγκοσμιοποίησης παρότι δρουν στο εθνικό – τοπικό; Σε αυτό το σημείο, νομίζω ότι το ιστορικό προηγούμενο της συνάντησης του μαρξισμού με την εργατική τάξη, της συνάντησης των μαρξιστών διανοουμένων με τις εργατικές μάζες, της συνάντησης της θεωρίας με τον εμπειρικό κοινωνικό ανταγωνισμό του καπιταλιστικού σχηματισμού, μπορεί να βοηθήσει. Μας υποδεικνύει ότι η «κριτική γνώση» που συστήνει πολιτικά υποκείμενα περιέχει οπωσδήποτε την ιστορικότητα της παρούσας πραγματικότητας, όπως λέει ο E.P. Thomson, τους όρους γέννησης και επομένως τις προοπτικές μετασχηματισμού της από τα πολιτικά υποκείμενα που συνειδητοποιούν ότι η δεδομένη πραγματικότητα δεν είναι ούτε φυσική ούτε το «τέλος της ιστορίας». Θα πρέπει όμως να είναι σαφές ότι οι σημερινές συνθήκες δεν εξαντλούνται ούτε ερμηνεύονται μόνο με τον καπιταλισμό και τον αντικαπιταλισμό. Έχουν ξεδιπλωθεί όλες οι ιστορικές διαδικασίες που συγκρότησαν τη Νεωτερικότητα (σχηματισμός κράτους, καπιταλισμός, έθνος, εξατομίκευση, εκδημοκρατισμός, εκκοσμίκευση) και συνάμα έχουν εκδηλωθεί όλες οι αντινομίες και οπι σκοτεινές της όψεις: διάβρωση της κρατικής εδαφικής κυριαρχίας, αποκλειστικές και μισαλλόδοξες εθνικές ταυτότητες, εργαλειοποίηση του ορθού λόγου και της φύσης, ανδροκρατική κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων, εξατομίκευση στα όρια του α-κοινωνικού, εκδημοκρατισμός χωρίς πολίτες. Ο αναστοχασμός της νεωτερικότητας από την ανωτέρω κριτική σκοπιά και σε όλες τις διαστάσεις της, είναι νομίζω η «κριτική γνώση» για την πολιτική συγκρότηση των εμπειρικών υποκειμένων στην προοπτική της δημοκρατικής διακυβέρνησης της παγκοσμιοποίησης. Περικλείει και συνδέει την ανάλυση των μακροκοινωνικών διαδικασιών με την ιστορικότητα και την κριτική. Μπορεί επομένως να παραγάγει έναν ηγεμονικό πολιτικό λόγο στον οποίο συναντώνται το διανοητικό και το μαζικό στοιχείο, οι οργανικοί διανοούμενοι μιας δημοκρατικής διεθνιστικής παγκοσμιοποίησης και οι μάζες. Συνάντηση τυπικά γκραμσιανού τύπου.